

T. Akduruş

Selçuk Üniversitesi, Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, Türk Dili Okutmanı
Mersin, Türkiye (turgayakdurus@gmail.com) ORCID: 0000-0003-4853-1030

Kazak Türkçesinde Renklerin Hastalık Adları İle Kullanımı

Özet

Türk dilinin zengin söz varlığı içerisinde renk adlarının ayrı bir yeri vardır. Renkler, dilin canlı anlatımına en güzel örnekleri sunmaktadır. Kazak Türkçesinde renklerin sembolik anlamları, deyimler, atasözleri, bitki, hayvan, doğa olayları ve hastalık adı gibi başlıklarda kullanımı renklerin söz varlığı üzerinde geniş bir kullanım sahası olduğunu, canlı örnekler oluşturduğunu ve söz varlığına önemli ölçüde katkılar sunduğunu göstermektedir. Bu makale, Kazak Türkçesindeki renklerin hastalık adlarıyla kullanımını konu edinmektedir. Makaleye kaynaklık eden malzemeler Kazak Türkçesinin en kapsamlı söz varlığını ihtiva eden 15 ciltlik *Kazak Ādebi Tiliniñ Sözdigi* adlı eserin taranması yoluyla elde edilmiştir. Sözü edilen malzemeler tarama işleminden sonra tasnif ve incelemeye tabi tutulmuş ve daha sonra renklerin hastalıklara göre dağılımı sayısal verilerle gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: renk adları, hastalık adları, Kazak Türkçesi, Türk Dili.

T. Akduruş

Selcuk University, Silifke-Taşucu Vocational School, Turkish Language Instructor
Mersin, Turkey (turgayakdurus@gmail.com) ORCID: 0000-0003-4853-1030

Using Colors with Disease Names in Kazakh Turkish

Abstract

Color names have a special place in the rich vocabulary of the Turkish language. Colors offer the best examples of the lively expression of language. In Kazakh Turkish, the symbolic meanings of colors, idioms, proverbs, plant, animal, natural events and disease names show that colors have a wide area of use on vocabulary, create vivid examples and contribute significantly to vocabulary. This article focuses on the use of colors in Kazakh Turkish with disease names. The materials referring to the article were obtained by scanning the 15-volume *Kazak Ādebi Tiliniñ Sözdigi*, which contains the most comprehensive lexicon of Kazakh Turkish. The mentioned materials were subjected to classification and examination after the scanning process and then the distribution of colors according to the diseases was shown with numerical data.

Keywords: color names, disease names, Kazakh Turkish, Turkish language.

Giriş

Söz varlığı; bir dilin sözcükler, deyimler, kalıp sözler, atasözleri ve çeşitli anlatım kalıplarından meydana gelen dil bütünlüğünden oluşur. Söz varlığı ayrıca o dili konuşan toplumun hem kavramlar dünyasını hem de maddi-manevi kültürünün yansımaları gösterir [1, s. 7]. Bu yönüyle bir dilin temel söz varlığını oluşturan organ adları (baş, göz, kulak...), ana besin maddeleri (su, buğday, et, balık...), insanla yakın ilişkisi bulunan hayvanlar (at, inek, koyun...), tarım araçları (saban, çapa, kürek...), somut eylem gösteren fiiller (almak, vermek, yemek, içmek...), aile ve akrabalık adları (ana, baba, dayı, hala...), sayılar (bir, iki, beş, on) ve renkler (ak, kara, kırmızı, yeşil...) gibi konu başlıkları söz varlığı çalışmalarında öncelikle ele alınan konulardır [2, s. 341].

Renklerin kullanıldıkları toplumlar tarafından yorumlanması ve adlandırılması başka başkadır [3, s. 19]. Özellikle renk adlarının atasözü, deyim, hayvan ve bitki adları, çocuk oyunları, hastalık adları gibi geniş bir sahada kullanımı ve söz varlığına önemli ölçüde katkılar sunması, renk adlarına gerek Türkiye Türkçesinde gerekse diğer Türk lehçelerinde bu yönüyle çok fazla değinilmemesi renklerin söz varlığı açısından ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Renk, genel anlamda cisimlerin yansıttığı ya da yaydığı ışığın gözle algılanmasına ilişkin ton, parlaklık ve doymuşluk olmak üzere üç özellik sergileyen görsel bir algı biçimidir [4, XXVI C.: s. 206]. Renkler; hayvan, bitki, eşya, hastalık, yemek, oyun adları gibi günlük yaşamda sıklıkla rastlanan pek çok kavramın söz yapımında rol alır [5, s. 96]. Renklerin somut bir kavram olarak bilim ve sanat dallarının inceleme alanına konu olması ise oldukça eskidir.

Sanat ile bilimin, fizik ile psikolojinin kesiştiği bir noktada yer alan renkler Aristo'dan Newton'a, Goethe'den Descartes'a, Leonard de Vinci'den W. Kandinsky ve Klee'ye birçok fizikçi, düşünür, sanatçı ve renk kuramcısının farklı düşünceler ürettiği, değişik kavramlar geliştirdiği bir alan olmuştur [6, s. 13]. Renklere dair ilk çalışma Eski Yunan'da Aristoteles'in *De Anima* "Ruh Üzerine" adlı kitabında ele alınır. Aristo burada algı psikolojisinin ilk örneklerini verir. Rengi bir duyu çeşidi olarak görsel ve bilimsel anlamda fizik bilimi içerisinde ilk olarak 1666'da Isaac Newton ele alır. Newton daha o yıllarda cam bir prizmadan ışığı geçirerek kırmızı, sarı, yeşil ve maviden oluşan bir gökkuşağı elde eder. Bir yıl sonra ise Goethe "Renklerin Öğretisi" kitabında sarı, mavi ve kırmızı yanında bunların karışımlarından oluşan mor, turuncu ve yeşil renkleri tanımlayarak altı renkten oluşan bir çember düzenler [7, s. 4].

Bugün bilinen şekliyle 3 ana (sarı, kırmızı, mavi) ve 3 ara renk (turuncu, yeşil, mor) olmak üzere 6 temel renk olmasına karşın bilgisayar yardımıyla 3.000'i geçkin renk elde edilebilmektedir [8, s. VIII]. Renk adları bir dilin söz varlığını ortaya koyma bakımından önemlidir. Öyle ki içinde renk adı geçen birçok deyim, atasözü, hayvan ve bitki adı, mecazi sözler vb. unsurlar dilin söz varlığına ciddi katkılar sunmakta ve renk adlarının Türk kültürü için önemini daha da belirginleştirmektedir [9, s. 2].

Renkler beş duyu organından biri olan göz ile algılanan somut ve görsel kavramlardır ve her dilde bu görsellerin bir ifade ediliş biçimi vardır. Buna rağmen dil kullanımında farklı duyu organlarına aktarmalar yoluyla geçerek kullanım sahası genişlemiştir. Örneğin Kazak Türkçesinde *sarı altın (maden)*, *sarı şayan (hayvan)*, *jasıl orman (bitki)*, *jasıl jelek (giyim-kuşam)*, *kök aspan (doğa)*, *kök tütün (doğa olayı)*, *kök dawıl (mevsim)*, *külgin şäli (kıyafet)* vb. görsel algı ile ilgili kavramlar iken *koñır ün* veya *koñır dawıs* (kahverengi ses = sakin, yumuşak ses), *koñır än* (kahverengi şarkı = sakin sesle söylenen şarkı), *koñır saz* (kahverengi melodi = sabit makamda işitilen ses); *kızıl söz* (kırmızı söz = boş, gereksiz söz), *kızıl til* (kırmızı dil = söz ustası), *kızıl awız* (kızıl ağız = dedikoducu, arabozan) işitme organıyla ilgili; *aķ köñil* (beyaz gönül = iyi niyet), *ķara köñil* (kara gönül = kederli gönül) vb. ise duyu hâlleriyle ilgili kavramlardır [10, s. 77]. Renklerin mevsimleri, hava durumunu ve iklimi belirten sözler olarak kullanılması renklerin tasvir özelliğinin bir sonucudur. Örneğin *aķ ķar kök muz* (beyaz kar, mavi buz) kışın şiddetli zamanı, *aķ tütek boran* göz açtırmayan tipi, *aķ jawın* uzun süren hafif yağmur, yine Kazak dilinde *ala jazday* (ala yaz), *kızıl iñir* (kızıl gurup vakti), *koñır küz* (kahverengi sonbahar); hava durumu için *ķara suwıķ* (siyah soğuk), *kızıl ayaz* (kırmızı ayaz), *kök ayaz* (mavi ayaz), *sarı ayaz* (sarı ayaz) kışın görülen soğukların şiddetini anlatır. Böylece renklere soğukların şiddetini ölçen bir anlam yüklenmiş gibidir [11, s. 26].

Köktürk yazıtlarında “öñ” sözüyle karşılanan renk kavramına karşılık gelen adların tamamı Türkçe olup sayıca sınırlıdır: *aķ*, *boz*, *esri* (tekir renk, kaplan renkli, iki renkli), *ķara*, *kızıl*, *kök* (mavi, yeşil, lacivert), *sarıĝ* (sarı), *toruĝ* (doru), *ürüñ* (beyaz), *yaĝız* (kızıl ile kara arası), *yaşıl* (yeşil), *yegren* (kestane rengi). Bu dönemde beyaz karşılığı olarak “aķ ve ürüñ”, siyah karşılığı olarak “ķara”, kızıl ile kara arasındaki ton için “yaĝız”, mavi için “kök” kelimeleri kullanılmıştır. “Esri” ise tekir renk, kaplan renkli, iki renkli anlamında kullanılmış bir renk adıdır. Bu renklerden “kök” ise mavinin yanında kimi zaman yeşil için de kullanılmıştır [12, s. 559]. Renk adlarının büyük çoğunluğu eski Türk dillerinde ortak olduğundan, dil bilimi alanındaki çalışmaların tarihinde

belirli bir ortaklık vardır. Bu bağlamda, yirmiden fazla Türk dilinde nitelik sıfatı olarak renklerin adları, anlamları, gramer ve köken bilgisi bakımından incelenmiş, tanımlanmış ve bir ölçüde sistematize edilmiştir [10, s. 39].

Renk sözü, Kazak Türkçesinde “*tüs*” karşılığı ile “7 spekturumdan kırmızı, mavi, yeşil, sarı, siyah, kahverengi ve beyaz boyalardan oluşan nesnelere rengi, boyası” şeklinde [13, C.I, s. 510], Türkiye Türkçesinde ise “Cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum” olarak tanımlanmıştır [14, s. 1973]. Kazak dili uzmanları renkleri temel olarak sıfatların bir kategorisi olarak görür. Renklerin anlam ve yapı yönünden nitelik belirten sıfatlar gibi özellikler taşıdıklarını kabul ederler [10, s. 39]. Iskakov, “Kazirgi Kazak Tili (Morfologiya)” adlı eserinde “*Sıfatlar, nesnelere kalitesini, değerini, özelliğini, hacmini, ağırlığını, rengini vb. özelliklerini bildiren leksik ve gramatik sözcüklere*” diyerek renklerin sıfat grubuna dâhil olduğunu belirtir [15, s. 174]. Kazak Türkçesinde bin kadar renk adı vardır ve Kazak dili renk adları yönünden detayları öne çıkaran bir dildir. Örneğin yalnızca *kızıl* rengin: *al kızıl, şiyedey kızıl, josaday kızıl, kan josa, kan kızıl, altayı kızıl, şımқay kızıl, kırmızı kızıl* gibi ton ve dereceleri vardır. Bu şekilde Kazak dilinde siyahın 40, kırmızının 30, beyazın 30, mavinin 20 civarında ton ve derecesi bulunmaktadır [10, s. 51–55].

Renklerin doğa olayları, hayvan, bitki, eşya, çocuk oyunları gibi birçok kavram ve sahada kullanımının yanı sıra hastalık adları ile kullanımı da dikkat çekicidir. Renklerin hastalık adları ile kullanımında onların sembolik çağrışımlarından yararlandığı görülmektedir. Örneğin **қарасан** (**қарасан**): *Ateşli, deri altı iltihaplanması ve kanlı su toplanması ile başlayan büyükbaş hayvan hastalığı. [KÄTS IX: 350] ve қараşешек (**қараіешек**): *Ağır geçen çiçek hastalığı. [KÄTS XVI: 341], [KÄTS XVI: 335]* gibi örneklerde *kara*'nın kötü, acımasız anlamlarından yararlandığı açıktır¹. Bu şekilde hastalıkları daha somut ve görsel algıdan yararlanma yoluyla daha net ve belirgin ifade etme yoluna gidilmiştir. Bir dilin sürdürülebilirliği hem ağızlardaki hem de ortak dildeki söz varlığının ne kadar korunabildiği ve bunun gelecek kuşaklara ne oranda aktarılabilirliği ile alakalıdır. Bunu gerçekleştirmek için söz varlığı üzerine yapılacak olan özel çalışmalar önem arz etmektedir [16, s. 39]. Türkçenin en önemli özelliği kelime ve grupları kavramlaştırma sırasında doğadaki nesnelere esas alarak doğadaki nesnelere, biçimler ve renklerden yararlanarak, bir şeyi canlandırarak anlatmasıdır [17, s. 97]. Doğadan hareketle somutlaştırılarak anlamlandırılan kavramların içinde bulunan bazı hastalık isimleri dikkat*

¹ KÄTS: Kazak Ädebi Tiliniñ Sözdigi.

çekicidir [18, s. 63]. Örneğin Kazak Türkçesinde *alapestey (аланестей)*: *Derinin her yerinden nokta nokta beyaz lekelerin oluşmasıyla beliren hastalık. [KÄTS I:369]* şeklinde tanımlanarak *ala* renginin hastalığı görsel anlamda somutlaştırdığı açıktır. Kazak Türkçesinde “*awruw*” sözüyle karşılanan “hastalık” kelimesi [13, C.II, s. 74] ile alakalı kullanılan renk adları şunlardır:

Hastalık adlarında geçen renkler

1. İçinde *aq* (aq) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “*aq*” rengi şöyle tanımlanmıştır:

aq (aq): 1. Karın, sütün rengi gibi bembeyaz renk. 2. *mec.* Temiz, suçsuz, günahsız. 3. Saç, sakal ve bıyıkların beyaz kılları. 4. Yumurtanın sarı kısmını kaplayan ak, yumurta akı. 5. Gözün karasının etrafını saran bölüm, göz akı. 6. Göze düşen ak, katarakt. 7. Kefen. 8. Yoğurt ve süt gibi ürünler. 9. Çarlık yanlısı, çarlık rejimini savunan askerler, ak asker. 10. Satrançta bir taşın adı. [KÄTS I:211]

KÄTS’de içinde *aq*’ın geçtiği 24 hastalık adı tespit edilmiştir:

1.1. İnsan hastalıklarında geçen “aq” rengi

aqawız (ақауыз) III: Parmakların ucunda çıkan yara. [KÄTS I:236]

aqқан (аққан): *Lat. leukos.* Akkan hastalığı, lösemi. [KÄTS I:251]

aqşel (ақшел): Göz bebeğinde oluşan beyazımsı tabaka. [KÄTS XVI:36]

aqtırnaq (ақтырнақ): Tırnağın üstünü kapatan beyaz sert kabuk, tırnak hastalığı. [KÄTS I:282]

1.2. Hayvan hastalıklarında geçen “aq” rengi

aq (aq) II: Buzağısı olan inek ve kuzusu olan koyunda görülen bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS XVI:23]¹

aqala (ақала): Av kuşunun zehirlenmesinden ortaya çıkan bir hastalık türü. [KÄTS I:233]

aqbaqay (ақбақай): İneklerde görülen tehlikeli, bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS XVI:27]

¹ Renklerin hastalık adları ile kullanımı dışında aşağıdaki gibi tıp sahasında da kimi kullanımları bulunmaktadır.

aq streptotsid (ақ стрептоцид): İltihaplı yaraların tedavisinde kullanılan açık beyaz renkli, kokusuz madde, toz, ilaç. [KÄTS I: 225]

aqjol emi (ақжол емі): Eski Kazak geleneklerine göre ok ile yaralanmış kişiden oku çıkarmak için kadınların üç defa yaralının üzerinden geçtiği âdet. [KÄTS I: 243]

aqtamır (ақтамыр): Lenf damarı. [KÄTS I: 274]

aqtüyirşik (ақтүйіршік): Kandaki akyuvar. [KÄTS I: 279]

ağbas (ақбас) I: 1. Baş bölgelerinde yara ve göğsünde şişme şeklinde görülen bulaşıcı deve hastalığı. 2. Atın toynağıyla ilgili hastalık. [KÄTS I: 236]

ağbaурақ (ақбайпақ): Bir tür sığıр hastalığı. [KÄTS I: 236]

ağezüw (ақезу): *Lat. periech.* Hayvanlarda görülen “awızdıқ” olarak adlandırılan ağız etrafında yaraların çıkmasıyla beliren bir tür hastalık. [KÄTS I: 240]

ağjaғalaқ (ақжағалақ): Kuşlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS I: 240]

ağjalaw (ақжалау): Bir tür hayvan hastalığı. [KÄTS I: 241]

ağjelin (ақжелін): İneğin memesinin sağılmamasından kaynaklanan ağrılı hastalık. [KÄTS I: 242]

ağқатра (аққатпа): Koyunun dalağında bulunan kurtçuk hastalığı. [KÄTS I: 252]

ağқора (аққора): Bulaşıcı hastalık sebebiyle ahırdaki bütün hayvanların ölmesi, ölüт. [KÄTS XVI: 29]

ağқулақ (аққулақ): 1. Küçük hayvanlarda görülen uyuz hastalığı. 2. Koyun ve keçilerin kulağında beliren bir hastalık türü. [KÄTS I: 255], [KÄTS XVI: 30]¹

ağşelek (ақшелек): *Lat. anthrax.* Daha ziyade develerde görülmekle birlikte kedi ve köpeklerde de rastlanan bir tür hastalık türü. [KÄTS I: 287]

ağtaban (ақтабан): Çok yürümekten at, deve gibi hayvanların tabanlarının aşınması, yürüyemez hâle gelmesi. [KÄTS XVI: 33]

ağtışқақ (ақтышқақ): *Lat. colibacillosis.* Tay, kuzu, civciv çoğunlukla da buzağılarda görülen bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS I: 282], [KÄTS XIV: 580]²

ağtopalañ (ақтопалаң): *Lat. enterotoxemia.* İlkbahar ve sonbahar aylarında küçükbaş hayvanlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS I: 279]

1.3. Bitki hastalıklarında geçen “aқ” rengi

ağşirik (ақшірік): Soğan, üzüm, havuç vb. bitki hastalığı. [KÄTS I: 289]

ağuntaқ (ақұнтақ): Bahçe bitkilerinde görülen parazitli mantar hastalığı. [KÄTS I: 282]

¹Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifadenin ikinci anlamı [KÄTS XVI: 30]’da gösterilmiş ancak maddeler burada birleştirilmiştir.

²Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XIV: 580]’de ayrı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

aқ тішқақ (ақ тышқақ): Zayıf hayvandan doğan yavrunun soğuk algınlığından ishal olması. [KÄTS XIV: 580]

1.4. Hem insan hem hayvan hastalıklarında geçen “ak” rengi

ak tüsti (ак түсті): Gözün saydam tabakasında oluşan beyaz benek. [KÄTS I: 226]

aқтаңдақ (ақтандақ): *Lat. vitiligo.* Deride beyaz lekeler şeklinde beliren bir tür deri hastalığı. [KÄTS I: 274]

2. İçinde ala (ала) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “ala” rengi şöyle tanımlanmıştır:

ala (ала): 1. Beyaz rengin başka renklerle karışarak oluşturduğu renk. 2. Mal, hayvan veya kuşların gövdesinde ya da gövdesindeki bir bölümde beyazımsı renkle başka renklerin karışmasıyla oluşan renk. 3. *mec.* Tek şekilli, tek çeşitli değil, her türlü olan. 4. Göz yuvarlağındaki beyaz renkli kabuk, tabaka. [KÄTS I: 333]

KÄTS’de içinde *ala*’nın geçtiği 9 hastalık adı tespit edilmiştir:

2.1. İnsan hastalıklarında geçen “ala” rengi

alapes (алапес): *Lat. lepra.* Eskiden beri görülen bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS I: 369]

alapesten- (алапестен-): Derinin her yerinde nokta nokta beyaz lekeler oluşmak. [KÄTS I: 369]

2.2. Hayvan hastalıklarında geçen “ala” rengi

alabawır (алабауыр): Devenin ishal olup hastalanması. [KÄTS I: 340]

alabüyreк (алабүйрек) I: Bir tür deve hastalığı. [KÄTS I: 342]

alagülik (алагүлік) I: Bir tür deve hastalığı. [KÄTS I: 343], [KÄTS XVI: 40]¹

alaқарақ (алақарақ) I: Bir tür at hastalığı. [KÄTS I: 354]

alaköl-sulama (алакөл-сұлама): Bir tür deve hastalığı. [KÄTS XVI: 40]

alaküyek (алакүйек): Bir tür deve hastalığı. [KÄTS I: 348]

2.3. Bitki hastalıklarında geçen “ala” rengi

alabürge (алабүрге): Tahıllarda görülen zararlı bir parazit türü ve bunun yol açtığı hastalık. [KÄTS I: 342]

3. İçinde boz (boz) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “boz” rengi şöyle tanımlanmıştır:

¹ Renklerin hayvan adları ile kullanımı örneklendiren bu ifade ilave cilt olan [KÄTS XVI: 40]’ta ikinci sırada ön seste tonsuz ünsüz yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

alakülik (алакүлік) II: Devede görülen çok tehlikeli bir hastalık. [KÄTS XVI: 40]

boz (боз): 1. Beyazımsı, akçıl renkli. 2. Tam beyazımsı veya akçıl olmayıp maviyle karışık akçıl, beyazımsı olan renk (Hayvanlarla ilgili olarak kullanılır). 3. Kurak, çorak (yer). 4. *mec.* Yeni yetişen, delikanlı, yiğit. [KÄTS III: 402]

KÄTS’de içinde *boz’un* geçtiği 1 hastalık adı tespit edilmiş olup hayvan hastalığı ile ilgilidir:

3.1. Hayvan hastalıklarında geçen “boz” rengi

bozökpe (бозөкпе) II: Koyunlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS III: 413]

4. İçinde *qara (qapa)* rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “*kara*” rengi şöyle tanımlanmıştır:

qara (qapa): 1. Kurumun, kömürün rengi gibi (renk, boya). 2. *mec.* Haram, kötü niyet, zulüm. 3. *mec.* Aksi, ters. [KÄTS IX: 274]

KÄTS’de içinde *qara’nın* geçtiği 15 hastalık adı tespit edilmiştir:

4.1. İnsan hastalıklarında geçen “qara” rengi

qaraşeseşek (qарашешек): Ağır geçen çiçek hastalığı. [KÄTS XVI: 341], [KÄTS XVI: 335]¹

4.2. Hayvan hastalıklarında geçen “qara” rengi

qara aqsaq (qара ақсақ): Atın ayağındaki darbeden dolayı oluşan şişlik, ödem. [KÄTS IX: 277]

qarabez (qарабез): Develerde görülen bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS IX: 312]

qarajelin (qаражелін): Hayvanın memesinin süt çıkmadığı için şişip ağrması hastalığı. [KÄTS IX: 319]

qaraqarin (qарақарын): Bir çeşit at hastalığı. [KÄTS IX: 327]

qarakemik (qаракемік): Soğuktan meydana gelen bir hayvan hastalığı. [KÄTS XVI: 337]

qaraökpe (qараөкпе): Akciğerin nemden veya soğuktan kararmasıyla ortaya çıkan at ve deve hastalığı. [KÄTS IX: 347]

qarasan (qарасан): Ateşli, deri altı iltihaplanması ve kanlı su toplanması ile başlayan büyükbaş hayvan hastalığı. [KÄTS IX: 350]

¹ Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XVI: 335]’te ayrı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

qara şeseşek (qара шешек): Çiçek hastalığının en ağır türü. [KÄTS XVI: 335]

qarasüyel (қарасүйел): Kuzu ve oğlaklarda görülen bir tür hayvan hastalığı. [KÄTS IX: 352]

qaratalaқ (қараталақ): Atlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS IX: 354], [KÄTS XVI: 339]¹

qaratıřqaқ (қаратышқақ): Kötü su içmekten kaynaklanan ve hayvanlarda görülen ve hayvanın içinden kara su akmasıyla ortaya çıkan hastalık türü. [KÄTS IX: 355]

qaratuyaқ (қаратұяқ): Malın toynaklarının kararıp aksaması şeklinde beliren bir tür hayvan hastalığı. [KÄTS IX: 355]

4.3. Bitki hastalıklarında geçen “qara” rengi

qara şire (қара шіре): Pamuk bitkisinde görülen bir hastalık türü. [KÄTS XVI: 335]

qaraküye (қаракүйе) I: Mantarlardan bulaşan bir tür bitki hastalığı. [KÄTS IX: 325]

4.4. Hem insan hem hayvan hastalıklarında geçen “qara” rengi

qaratünek (қаратүйнек): İnsanlarda ve hayvanlarda görülen, midenin buruşup ağrması şeklinde gelişen hastalık türü. [KÄTS IX:355], [KÄTS XVI:340]²

5. İçinde kızıl (қызыл) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “kızıl” rengi şöyle tanımlanmıştır:

kızıl (қызыл): 1. Kan rengi gibi kırmızı. 2. Atlarda beyaz karışmış mavimsi renk. 3. İnek, deve, koyun gibi hayvanlarda görülen açık kahverengi renk. 4. *mec.* İnsanın yüzündeki kan kızılı renk. 5. Çayın koyu kızıl rengi. 6. Kızıl asker. 7. Malların, av hayvanlarının veya kuşun eti. 8. Meyve suyundan hazırlanan şarap. 9. Kartalı eğitmek için ona verilen kuşbaşı et. 10. *esk.* Takı ve mücevher gibi değerli eşyalar. 11. Toprağı, taşı kızıl olan yer. [KÄTS X: 499], [KÄTS XVI: 383]³.

¹ Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XVI: 339]’da aynı yazım biçimi ile tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

qaratalaқ (қараталақ): Büyükbaş hayvanlarda dalağın şişip kararması hastalığı. [KÄTS XVI: 339]

² Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XVI: 340]’ta aynı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

qaratünek (қаратүйнек): Koyun, keçi gibi mallarda görülen bağırsakların kararması ile ortaya çıkan hastalık türü. [KÄTS XVI: 340]

³ Bu renk sözünün 11. anlamı ilave cilt olan XVI. ciltte gösterilmiş ancak maddeler burada birleştirilmiştir.

KÄTS’de içinde *kızıl*’ın geçtiği 4 hastalık adı tespit edilmiştir:

5.1. İnsan hastalıklarında geçen “kızıl” rengi

kızıl (қызыл) IV: Kızamık. [KÄTS X:505]

kızılşa (қызылша) II: *Lat. morbilli*. Kızamık. [KÄTS X: 510]

5.2. Hayvan hastalıklarında geçen “kızıl” rengi

kızılmay (қызылмай) I: Atın aşırı semirmesinden ortaya çıkan bir hastalık türü. [KÄTS XVI: 386]

kızılşuw (қызылшу): Büyük ve küçükbaş hayvanlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS X:512], [KÄTS XVI: 387]¹

6. İçinde kök (көк) (T.T. mavi, mor, yeşil) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “*kök*” rengi şöyle tanımlanmıştır:

kök (көк) I: 1. Açık gökyüzüne benzer renk. 2. Yeşil renk. 3. Yeşermiş ot, bitki. 4. Sebze, meyve. 5. *mec.* Kaliteli çelikten yapılmış süngü, mızrak, kılıç vb. silah. [KÄTS VIII: 221], [KÄTS XVI: 277]^{2,3}

KÄTS’de içinde *kök*’ün geçtiği 12 hastalık adı tespit edilmiştir:

6.1. İnsan hastalıklarında geçen “kök” rengi

kögala (көгала): İnsan vücudunda çıkan mor lekeli bir hastalık türü. [KÄTS VIII: 164]

kökala (көкала): Keneden insana bulaşan kanamalı bir ateşli hastalık türü. [KÄTS VIII: 231], [KÄTS XVI: 278]

kökjötel (көкжөтел): *Lat. cogueluche*. Sık sık öksürmeyle kendini gösteren, bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS VIII: 237]

kökşe (көкше) II: Eklemlerde kurtçukların ortaya çıkmasıyla oluşan bir hastalık türü. [KÄTS VIII: 248]

kökşeşek (көкшешек) II: Bir tür kızamık hastalığı. [KÄTS VIII: 248]

köktüynek (көктүйнек): Arandisit, *Kz. sokırışek*. [KÄTS XVI: 283]

6.2. Hayvan hastalıklarında geçen “kök” rengi

kök tüynek (көк түйнек): Hayvanlarda görülen bir tür mide hastalığı. [KÄTS VIII: 227]

kökjorğa (көкжорға): Bir tür deve hastalığı. [KÄTS VIII: 237]

¹ Renklerin hastalık adları ile kullanımını örneklendiren bu ifade [KÄTS XVI: 387]’de aynı yazım biçimiyle tekrar madde başı yapılarak aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

kızılşuw (қызылшу): Bir koyun hastalığı. [KÄTS XVI: 387]

² Bu söz ayrıca şu şekilde [KÄTS VIII: 228]’de ayrı bir madde başı yapılarak aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

kök (көк) II: 1. Gökyüzü, sema, hava. 2. Yükseklik, zirve. [KÄTS VIII: 228]

Ayrıca [KÄTS XVI: 277]’de ek olarak mecazi anlamı verilmiştir.

³ Bu renk sözünün ilk iki maddesi renk ile ilgili olduğundan yalnızca bu maddeler örneklendirilmiştir.

köksaw (көксау): Nefes darlığı şeklinde ortaya çıkan, kısa soluk alma verme biçiminde daha çok atlarda görülen bir tür akciğer hastalığı. [KÄTS VIII: 242]

köktalaq (көкталақ): Bir tür deve hastalığı. [KÄTS VIII: 244]

köktişkaq (көктышқақ): Hayvanların otlamaya başladığı zamanlarda ortaya çıkan bir hastalık türü. [KÄTS VIII: 248]

6.3. Hem insan hem hayvan hastalıklarında geçen “kök” rengi

kök jambas (көк жамбас): İnsanlarda ve hayvanlarda görülen, yatalak ve dermansız bırakan bir hastalık türü. [KÄTS VIII: 224]

7. İçinde sarı/sar (сары/сар) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “sarı” rengi şöyle tanımlanmıştır:

sarı (сары): 1. Olgunlaşmış ekinin veya altının rengi gibi olan renk. 2. Beyaz ve sarı tenli kişilerin rengi. 3. Akıl ve ferasette kimi zaman merak ve kaygının sembolü. 4. Sarı ırktan olan kişi. 5. Sarısı ağır basan boz at. 6. Altın gibi pahalı metaller. [KÄTS XII: 704]

KÄTS’de içinde *sarı*’nın geçtiği 8 hastalık adı tespit edilmiştir:

7.1. İnsan hastalıklarında geçen “sarı” rengi

sarı kezik (сары кезік): Kara hummanın (tifo) çok ağır türü. [KÄTS XVI: 496]

sarıjambas (сарыжамбас): Yatalak hastalarda görülen, derilerde meydana gelen yaralar. [KÄTS XII: 716]

sarıkezek (сарыкезек): Bir tür bulaşıcı hastalık türü. [KÄTS XII:716]

7.2. Hayvan hastalıklarında geçen “sarı” rengi

sarıbawır/sarbuwır (сарыбауыр/сарбуыр) I: Koyunun iç kısmında sarı suların toplanması ile meydana gelen sarılık hastalığı. [KÄTS XII: 682], [KÄTS XII:714]

sarisolma (сарысолма): Atlarda görülen bir hastalık türü. [KÄTS XII: 725]

sarıjaq (саржақ) I: Boğazın şişmesi ile seyreden bir tür hayvan hastalığı. [KÄTS XII: 687]

7.3. Hem insan hem hayvan hastalıklarında geçen “sarı” rengi

sarıbuwın/sarbuwın (сарыбуын/сарбуын) I: 1. Eklemlerin şişip sarı suların toplandığı hastalık. 2. Koyunda görülen bir hastalık türü. [KÄTS XII: 682], [KÄTS XII: 715]

sarisuw/sarsuw (сарысу/сарсу): *Lat. kystis.* 1. Her türlü patoloji sonrasında organlarda meydana gelebilen kist. 2. Eklemlerin iç kısmında

toplanan sarı su hastalığı. 3. Devenin iç kısmının sarı sıvıyla dolması şeklinde görülen bulaşıcı bir hastalık türü. [KÄTS XII: 698], [KÄTS XII: 725], [KÄTS XVI: 497]

8. İçinde şal (шал) (T.T. boz; beyaz) rengi geçen hastalık adları

Kazak Türkçesinde “şal” rengi şöyle tanımlanmıştır:

şal (шал) III: ark. Boz, ak. [KÄTS XV: 212]

KÄTS’de içinde şalgırt’ın geçtiği ve insanlarda kullanıldığı 1 hastalık adı tespit edilmiştir:

8.1. İnsan hastalıklarında geçen “şal” rengi

şalgırt (шалғырт) I: Göze düşen ak, katarakt. [KÄTS XV: 219]

Sonuç

Renkler; fizikten, tıp ve biyolojiye, psikolojiden kimya ve gıda teknolojisine, antropolojiden güzel sanatlar ve dil bilime varıncaya kadar bir dizi bilim ve sanat dalında kendine özgü biçimde araştırma ve incelemelere konu olmaktadır. Bu disiplinlerde renklerin ele alınış biçimi başka başkadır.

Genel Türk dilinde ve Kazak Türkçesinde doğadan esinlenme yoluyla elde edilen renk adlarıyla ilgili çok sayıda canlı örnek bulmak mümkündür. Somutlaştırma yoluyla renkler hastalık adlarını daha belirgin ve anlaşılır hâle getirmekte, bu durum ise anlam ve söz varlığı açısından dilin ifade gücüne çeşitlilik katmaktadır.

Kazak Türkçesinde, Kazak Ädebi Tiliniñ Sözdigi bağlamında renk adlarının yalnızca hastalık adlarıyla kullanıldığı 74 örnek tespit edilmiştir. Buna hayvan, bitki, eşya, doğa olayları, çocuk oyunları ile renk adlarının deyim, atasözü vb. gibi alt başlıklardaki kullanımları da eklenince renk adlarının Kazak Türkçesinin söz varlığına ve anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde renk adlarının hastalık isimleri ile kullanımında tarif edilen hastalıklar daha ziyade hayvan hastalıkları ile ilgilidir, insan ve bitki hastalıklarıyla ilgili kullanımlar ise daha seyrek. Kazak Türkçesinde hastalık adlarıyla kullanılan en yaygın renk adı *ak*’tır. Kazak Ädebi Tiliniñ Sözdigi bağlamında bu renk, 24 hastalık adında geçmektedir. Adı geçen hastalık adlarının 4’ünün insan, 16’sının hayvan, 2’sinin bitki, 2’sinin ise hem insan hem hayvan hastalıkları ile ilgili olduğu görülmüştür.

Hastalık adları ile kullanılan ikinci yaygın renk *kara*’dır. Bu renk, 15 hastalık adında geçmektedir. Adı geçen hastalık adlarının 1’inin insan, 11’inin hayvan, 2’sinin bitki, 1’inin ise hem insan hem hayvan hastalıkları ile ilgili olduğu görülmüştür.

Hastalık adları ile yaygın olarak kullanılan üçüncü renk adı *kök*'tür. Bu renk, 12 hastalık adında geçmektedir. Adı geçen hastalık adlarının 6'sının insan, 5'inin hayvan, 1'inin ise hem insan hem hayvan hastalıkları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Bu renkleri sırasıyla 9 hastalık adı ile *ala* (2 insan, 6 hayvan, 1 bitki), 8 hastalık adı ile *sarı* (3 insan, 3 hayvan, 2 hem insan hem hayvan), 4 hastalık adı ile *kızıl* (2 insan, 2 hayvan), 1 hastalık adı ile *boz* (1 hayvan) ve 1 hastalık adı ile *şal* (1 insan) takip etmiştir.

Kazak Türkçesindeki Renklerin Hastalık Adlarına Göre Dağılımı									
KÜME NO	1	2	3	4	5	6	7	8	TOPLAM
RENGİN ADI	ağ (ак)	kara (қара)	kök (көк)	ala (ала)	sarı/sar (сары/сар)	kızıl (қызыл)	boz (боз)	şalgırt (шалғырт)	
KUL. SAY.	24	15	12	9	8	4	1	1	74

Kaynaklar

1. Aksan, D. *Türkçenin Söz Varlığı*, 3. bs., Engin Yayınevi, Ankara: 2004.
2. Aksan, D. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, Levent Ofş., Ankara: 1995.
3. Tursun, F. K., "Türk Ata Sözlğinde Renkler" *Renk Kitabı* (Editör: E. G. Naskali), Kitabevi, İstanbul: 2017.
4. Ana Britannica, Ana Yayıncılık, I–XXXII. İstanbul: 1993.
5. Bayraktar, N., "Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı". *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9(2), 95–114, 2013.
6. Meskhidze, M., *Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2006.
7. Eminoğlu, H., *Türkçede Renkler Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.
8. Genç, R., *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
9. Bayraktar, N., "Renk Adlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları". *VIII. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Şöleni*. Çanakkale: 2003.
10. Kaydarov, Ä., T., Ömirbekov, B., Ahtamberdiyeva, Z.T., *Sırğa Tolu Tür men Tüs*. Almatı: 1986.
11. Gusmanova, A. K., *Jasıl/Zelenty/Green Tür-Tüs Atawlarınıñ Kognitivti Semantikası*. Almatı, El-Farabi Üniversitesi, Bitirme Tezi, 2016.
12. Küçük, S., "Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırılmaları". *Turkish Studies*, 5(1), 556–577, 2010.
13. Baytursınlı Atındağı Til Bilim İnstitutı, *Kazak Ādebi Tiliniñ Sözdigi I–XV*, Almatı: 2011.

T. Akduruş. Kazak Türkçesinde Renklerin Hastalık Adları İle Kullanımı.

14. Türk Dil Kurumu., *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
15. Iskakov, A., *Kazırgı Kazak Tili (Morfolođiya)*, Almatı: Mektep Baspası, 1974.
16. Doğan, A.,T., “Türklerin Dünyasından Uzaklaşan Türkçe Tıp Terimleri: Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine” *SUTAD*. Güz (42): 37–57, 2017.
17. Aksan, D., *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: 2009.
18. Yakıncı, C., Sis, N., “Hastalık ve Hastalık Belirtilerine Dair Adlandırmalar” *Türk Dili*. CX (775), 63–66, 2016.

Андатпа

Түркі тілдерінің бай сөздік қорында түс атауларының алатын орны ерекше. Түс атаулары ойдың эмоциональды түрде жеткізілуінде ең тамаша үлгілер ұсынады. Қазақ тілінде түстердің символикалық қолданыстарда, тұрақты тіркестерде, мақал-мәтелдерде, сондай-ақ өсімдіктерге, жануарларға, табиғат құбылыстарына, ауру түрлеріне байланысты атауларда қолданылуы кең қолданысқа ие екенін, көркем қолданыстар құрайтынын және сөздік қорға айтарлықтай үлес қосатынын көрсетеді. Бұл мақалада қазақ тіліндегі түс атауларының ауру атауларының құрамында қолданылуы қарастырылады. Мақалада қарастырылатын мысалдар қазақ тілінің бай сөздік қоры қамтылған 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігі» атты еңбектен алынған. Бұл мысалдар сұрыпталған соң жеке топтарға бөлінді және талдау жүргізілді. Сонымен бірге түр-түс атауларының ауру атауларында қолданылу ерекшелігіне байланысты статистикалық мәлімет беріледі.

Кілт сөздер: түс атаулары, ауру атаулары, қазақ тілі, түрік тілі.

(Т. Акдуруш. Қазақ тіліндегі түс атауларының ауру атауларында қолданылуы)

Аннотация

Названия цветов занимают особое место в богатой лексике тюркских языков. Цвета – лучшие примеры живого выражения языка. Символические значения цветов, использование цветов во фразеологизмах, в пословицах, в названиях растений, животных, природных явлений и в названиях болезней показывают, что цвета имеют широкую область использования, а также создают яркую образность и вносят значительный вклад в словарный запас казахского языка. Данная статья посвящена использованию цветов в названиях болезней в казахском языке. Исходные материалы для статьи были получены при анализе 15-томного словаря казахского литературного языка, который содержит наиболее полный запас слов. Указанные материалы были подвергнуты классификации и исследованию после процесса сканирования, также распределение цветов по заболеваниям показано с числовыми данными.

Ключевые слова: названия цветов, названия болезней, казахский язык, турецкий язык.

(Т. Акдуруш. Использование цветов в названиях болезней в казахском языке)